

הרב יצחק בלאו

חשיבות הדיון בעריכה תלמודית

דיון בשאלות של עריכה, סידור ומיקום אינו עומד במרכז הלימוד הישיבתי מימי וולז'ין עד היום. השיטה הבריסקאית די דומיננטית בלימוד הגמרא, והיא מעדיפה להתמקד בשאלות של הגדרה, אופי, ותוכן של המושגים הלכתיים. בנוסף, שאלות של עריכה מזוהות עם לימוד אקדמי, דבר חשוד בעולם הישיבות. אם נעביר את מבטינו לעולם האגדה, קשה לדבר בתחום הזה על דרך הלימוד הישיבתי, שכן לימוד האגדה מוזנח לרוב בעולם הישיבות.

במאמרו על השיטה הבריסקאית,¹ הרב אהרן ליכטנשטיין חילק בין שאלות ראשוניות ובין שאלות משניות. לפי הסיכום של הרב אברהם וולפיש, שאלות ראשוניות עוסקות "בהגדרה וניתוח של מושגי היסוד שבסוגיה" ושאלות משניות נוגעות "לעניינים וקשיים טקסטואליים בסוגיה".² הלמדנים מאסכולת בריסק מעוניינים בעיקר בשאלות ראשוניות.

במאמר זה, אנסה להראות שיש חשיבות לשאלות של עריכה ומיקום בתלמוד גם בהלכה וגם באגדה. נראה שהראשונים והאחרונים כן דנו בשאלות אלו, ואם כן ניתן לראות את העיסוק בהן כחלק מדרכם הלימודית של רבותינו שבכל הדורות. לדוגמא, תוספות בתחילת מסכת שבת שואלים מדוע המסכת מתחילה בדיני הוצאה.³ לדוגמא מסוג אחר, הפני יהושע שואל מדוע הדין הכללי של עוסק במצווה נאמר דווקא בהקשר של ישיבת סוכה.⁴ בתשובה לשאלות כאלה, לפעמים נציע תשובות יותר טכניות אבל לפעמים גם נגיע לתשובות מהותיות, ואז העיסוק בעריכה יסייע לתחום הלמדנות.

* ראש ישיבת אורייתא.

1. ראה נטועים יח, "הגישה המושגית בריסקאית בלימוד התורה: השיטה ועתידה".
2. אברהם וולפיש, "השיטה הבריסקאית והקריאה הצמודה: תגובה למאמרו של הרב אליקים קרומביין", נטועים יא-יב.
3. תוספות שבת ב, א ד"ה יציאות.
4. פני יהושע סוכה כה, א ד"ה במשנה ד"ה שלוחי.

משמעות הסדר והמיקום בפתיחת וחיתום המסכת

כבר הזכרנו את שאלת התוספות מדוע שבת פותחת במלאכת הוצאה. יתכן שגם מי שאינו מקבל שיש משמעות עמוקה למיקום סוגיות בש"ס, יודה שסידור סוגיות מסוימות בפתיחת וסיום מסכתות, במשנה ובגמרא, אכן משמעותי. נפוץ שמסכתות מסתיימות בקטע של אגדה, ויש להניח שיש סיבה לבחירת הקטע הספציפי. קשה לומר שבמקרה ארבע מסכתות שונות (ברכות, יבמות, נזיר וכריתות) מסתיימות במאמרו של רבי חנינא: "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם". המהרש"א מסביר את השייכות של מאמר זה למסכת יבמות. ביבמות יש קולות רבות שמטרתן להתיר לעגונות להתחתן. לדוגמא, מקבלים עדות של עד אחד ואפילו של עד פסול להעיד על פטירת הבעל. סוף המסכת מברר שתפקידם של תלמידי חכמים להרבות שלום בעולם, ותלמידי חכמים שמקילים בענייני עגונות מרבים שלום בעולם וממלאים את תפקידם בצורה נכונה.⁵

כמו כן יש מקום לומר שיש משמעות מיוחדת לסוגיה הראשונה במסכת. משניות מסכת ברכות פותחות בזמן קריאת שמע של ערבית. השאלה הראשונה בגמרא היא "תנא מהיכא קאי דקתני מאימתי", כלומר כיצד התנא עוסק בזמן החיוב לפני העיסוק בעצם החיוב. בתירוץ הראשון הגמרא אומרת "תנא אקרא קאי דכתיב בשכבך ובקמך". עצם החיוב לומר קריאת שמע נאמר בפסוק ולכן המשנה יכולה לפתוח בדיון בזמן הקיום. יש לשים לב שמדובר לא רק בשאלה הראשונה של המסכת, אלא בשאלה הראשונה בכל הש"ס. הרב יחזקאל לנדאו כותב:

ואף דקושיא זו שייכא ברוב המסכתות, קבע אותה כאן שהיא תחלה לכל שאר המסכתות, וכיון דמתרץ כאן אקרא קאי שוב ממילא מתורץ בכל שאר המסכתות.⁶

לדעתו, לאחר שתירצנו את השאלה בפעם הראשונה, אין צורך לחזור על הדיון ולכן אין רואים שאלה מקבילה במסכתות נוספות. רבי צדוק הכהן מלובלין אומר רעיון מקביל אבל נותן לכך משמעות יותר עמוקה:

כל בנין לימודו יהיה על המקרא שצוה ה' וזה יהיה נוכח עיניו כי על זה הוא דן על מה שצוה השם יתברך בתורתו. ועל זה רמז בראש המשניות דפתח מאימתי ותנא

5. מהרש"א חידושי אגדות יבמות קכא, ב ד"ה בסימא.

6. צל"ח ברכות ב, א ד"ה בגמ' תנא היכא קאי.

אקרא קאי כדמפרש בגמרא (ברכות ב' א). לאורויי דכל משנתו רק אקרא קאי ולא כלימוד חכמה מחכמות.⁷

לפי רבי צדוק, חז"ל בחרו לפתוח את הש"ס במסר שהבניין המפואר של התורה שבעל פה בנוי על התורה שבכתב.

החתם סופר דן רבות במיקום נושאים בתחילת ובסוף מסכתות. מסכת חולין פותחת במשנת "הכל שוחטים" ומסתיימת בדיני שילוח הקן. החתם סופר מסביר שלאחר אכזריות השחיטה, רצוי לסיים ברחמנות שמתבטאת בשילוח הקן. משניות המסכת אכן מסתיימות בפסוק "למען ייטב לך והארכת ימים", ויש מעבר ממות בהתחלה ("הכל שוחטין") לחיים בסוף.⁸ מסכת גיטין פותחת במשנת "המביא גט ממדינת הים" ומסתיימת במחלוקת התנאים מה מצדיק גירושין. החתם סופר מסביר שחכמים לא רצו לפתוח בגירושין רגילים משום שאין מתחילים בפורענות, ולכן המשנה פתחה במקרה של אדם ששולח גט ממדינת הים כדי להציל את אשתו בעגינות, גט עם פן חיובי.⁹

נחזור לשאלת המפרשים מדוע מסכת שבת פותחת במלאכת הוצאה. המשנה מפרטת את רשימת המלאכות רק בפרק שביעי (ז, ב) ושם הוצאה מופיעה דווקא בסוף הרשימה. ברור שהמשניות מאורגנות באופן כללי בסידור כרונולוגי מערב שבת – הגזרות של ערב שבת, הדלקת נרות, חימום האוכל לשבת – ועד לשבת עצמה. וכך מסודרות מסכתות פסחים ויומא, בסידור כרונולוגי מקביל. תוספות מציעים שהיה צורך לפתוח בהוצאה כדי להבין את הגזירה של "לא יצא החייט במחטו" בערב שבת (שבת א, ג). זוהי תשובה טכנית שאיננה תורמת להבנת המושגים ההלכתיים. ברם יש עדיין קושי, שכן המשנה לא הרגישה צורך לברר את מלאכת מלבן כדי שנבין את הגזירה של "אין נותנים כלים לכובס" (שבת א, ח) ולמה היה צורך לפתוח בהוצאה? תוספות אומרים ששאר המלאכות ידועות "אבל הוצאה מלאכה גרועה היא". וכאן אנו מגיעים לנקודה מהותית יותר. הוצאה נחשבת מלאכה גרועה משום שהחפץ אינו משתנה, אלא רק עובר ממקום למקום. ראיית הוצאה כמלאכה גרועה זורקת אור על הגדרת מלאכה כמעשה יצירתי בעולם הטבעי. יש לדברים אלו השלכות רבות. ניתן לשאול מדוע מעמר נחשב מלאכה. אפשר לדון האם יש נפקא מינה הלכתית להגדרת הוצאה כמלאכה גרועה, אולי ביחס למעשה שבת או אמירה לנכרי. יש באמת דעה בראשונים

7. צדקת הצדיק אות י.

8. חידושי חתם סופר על הש"ס חולין ב, א ד"ה פתח.

9. חידושי חתם סופר על הש"ס גיטין ב, א ד"ה המביא גט ממדינת הים.

שמקילים באמירה לנכרי ביחס למלאכת הוצאה מפני שאין שינוי בגוף החפץ.¹⁰
 החיי אדם כתב שאין איסור של מעשה שבת במלאכת הוצאה מאותה סיבה.¹¹
 המהר"ל גם דן בשאלה הזאת:

ועוד נראה משום דעל ידי איסור הוצאה יש שביתה לגמרי כאשר שובת ואין מוציא כלים מרשות לרשות דהא אין איסור עירוב והוצאה ליום טוב, והתנא התחיל דבריו במה שהוא עיקר שביתת שבת דהיינו ארבע יציאות לשבת. וראיה לזה כי בפרק כלל גדול שנה בסיפא דמוציא מרשות לרשות, והיננו כי המלאכה שעל ידו יש שביתה לגמרי ראוי לשנות בסוף, כלומר שיש לו לשבות בכל המלאכות אף בהוצאה ואז הוא שבת לגמרי.¹²

מעניין שלפי הבנת המהר"ל אותו הסבר מסביר מדוע מסכת שבת פותחת בהוצאה, ומדוע היא סוגרת את רשימת המלאכות. הכללת הוצאה במלאכות האסורות מביאה את איסור המלאכה לשיאו. ביום טוב גם נאסרו מלאכות, אך הוצאה הותרה, ומכאן שהיא הביטוי לאיסור המלאכה הטוטלי בשבת.
 רבי יצחק הוטנר מסביר שלפי המהר"ל "הגילוי המובהק של תוכן ענינו של כל מועד הוא דווקא במקום המיוחד לו לבדו".¹³ הסבר זה גם יכול להיות משמעותי מבחינה קונספטואלית. כידוע, יש הרי הבדל נוסף בין שבת ליום טוב – היתר הבישול ביום טוב – וכדאי לחשוב האם ההבדל בין שבת ויום טוב בהוצאה מאפיין את ההבדל בניהם במהות איסור המלאכה יותר מבישול.

גם הפני יהושע מציע תשובה עם השלכות חשובות. לטענתו, המסכת עוקבת אחרי הסדר בחומש ושם איסור הוצאה המופיע בפרשת המן, במילים "אל יצא איש ממקומו ביום השביעי" (שמות טז, כט), מופיע לפני שאר דיני שבת.¹⁴ ¹⁵ הרב רא"ם הכהן מבין שאין מדובר רק בשאלה טכנית מה הופיע קודם אלא בשאלה מהותית. הפתיחה בהוצאה מבטאת את מרכזיותה ברעיון השבת, ולכן התורה והמשנה פותחות בה.¹⁶ כראיה נוספת, הרב רא"ם מצביע על העובדה שפרקים

10. עיין חידושי הרשב"א בשם מורי הרב שבת קל, ב ד"ה דתניא וחכמים אומרים.

11. חיי אדם כלל ט.

12. חידושי מהר"ל על הש"ס שבת ב, א ד"ה מתניתין יציאות.

13. פחד יצחק חנוכה מאמר ג אות א.

14. דבריו בנויים על ההנחה שלומדים את איסור הוצאה מפסוק זה, אך יתכן שהפסוק מתייחס לאיסור תחומין. עיין עירובין טז, ב.

15. פני יהושע שבת ב, א ד"ה יציאות השבת.

16. שיעורי הרב רא"ם הכהן על מסכת שבת (עותניאל תשעח) עמוד 41.

רבים במסכת שבת (פרקים ד-ה, ח-יא) עוסקים במלאכת הוצאה.¹⁷ הוא מתפלמס עם התיזה המפורסמת של אברהם יהושע השל לפיה שבת היא קדושת הזמן, וקדושה מסוג זה משמעותית יותר ביהדות מקדושת המקום. הרב רא"ם חולק וטוען שיש ממד משמעותי של חשיבות למקום גם ביחס לשבת.¹⁸ איסורי הוצאה ותחומין באים ללמד על התביעה מהאדום להישאר במקומו בשבת, למצוא בו את המנוחה השלמה, ולא לחפשה במקומות אחרים. אם כן, סביר מאד לפתוח את המסכת באיסור הוצאה.

אזכורו הכפול של הפנ"י עד כה לא היה מקרי, שכן הוא היה רגיש לשאלות של סידור ומיקום. הוא מסביר את סידור סוגי הנזיקין בבבא קמא.¹⁹ במסכת שבת הוא מסביר גם את הקדמת פרק במה בהמה יוצאה לפרק במה אשה יוצאה.²⁰ בפרק ראשון של מסכת קידושין הוא מסביר את סדר המשניות. משנה ד' עוסקת בקנייני בהמה, משנה ה' בקנייני קרקע ("נכסים שיש להם אחריות"), ומשנה ו' בקנייני מטלטלין ("נכסים שאין להם אחריות"). הפני יהושע שואל מדוע המשנה לא שנתה את קנייני הבהמה לאחר משנה ו', שהרי הבהמה היא סוג של מטלטלין. לדבריו, כדי להבין זאת יש להסתכל על המבנה הכולל של הפרק: הפרק עובר מקנייני אשה (א) לקנייני עבד עברי (ב) עבד כנעני (ג) בהמה (ד) וקנייני דוממים, קרקע ומטלטלין (ה-ו). ברור אפוא שיש כאן דירוג מדברים יותר חשובים לדברים פחות חשובים, ומאחר שבעלי חיים חשובים מחפצים דוממים, קנייני בהמה מופיעים לפני קנייני קרקע ושאר מטלטלין.²¹

באמצע עובר הפרק לעסוק במצוות. "כל מצות הבן על האב" (ז), "כל מצוה שהיא תלויה בארץ" (ט), "כל העושה מצוה אחת" (משנה י). כיצד הגענו לנושא החדש? מה הקשר בין הדברים? הריטב"א מפרש שאחת מהמצוות של הבן על האב היא להשיאו אשה, ומכאן הקשר למסכת קידושין.²² הפני יהושע מסביר שיש מעבר מקניינים גשמיים לקניינים רוחניים, ללמד שהדברים החשובים בחיים אינם נקנים דרך כסף, הגבהה, או משיכה אלא בדרך של קיום מצוות.²³

17. שם עמוד 42.

18. שם עמוד 160.

19. פני יהושע בבא קמא נה, ב ד"ה במשנה הכונס.

20. פני יהושע שבת נא, ב ד"ה במשנה במה בהמה.

21. פני יהושע קידושין כה, ב ד"ה משנה בהמה גסה נקנית במסירה.

22. חידושי הריטב"א קידושין כט, א ד"ה מתניתין כל מצות הבן על האב.

23. פני יהושע קידושין כט, א ד"ה משנה כל מצות הבן על האב.

משמעות הסדר והמיקום באמצע המסכת

נעבור כעת לשאלות של מיקום וסידור שלא בפתחת וחתיתת המסכת, ונפתח בדוגמה מסוגיה יסודית. הגמרא (סוכה ל, א) מיישמת את דין מצווה הבאה בעבירה ביחס לקרבן ולולב הגזולים. האם אלו רק דוגמאות והדין שייך ביחס לכל המצוות או שזהו מושג שמוגבל למצוות מסוימות? הגמרא (סוכה ט, א) מביאה דרשה מיוחדת לפסול סוכה גזולה ואינה אומרת שהפסול מבוסס על הדין הכללי של מצווה הבאה בעבירה. מדוע? ניתנו לכך הסברים רבים, ואנו נתמקד בתשובת הריטב"א. הריטב"א מסביר בשם התוספות שדין מצווה הבאה בעבירה מוגבל לקרבנות, והוא חל בלולב משום שארבעת המינים באו לרצות כקרבן.²⁴

ניתן להביא ראיה חזקה לרעיון זה על פי דיון בסדר המשניות. המשניות בפרקים שלישי ורביעי של מסכת מנחות עוסקות בשאלה מתי חלקים שונים של מצוות מעכבים זה את זה. הסדר הוא על פי מספרים מהקטן לגדול: "שני שעירי יום הכיפורים... שני מינים שבנזיר שלשה שבפרה ארבעה שבתודה... שבעה קני המנורה וכו'". לאחר מקרים רבים השייכים לקרבנות ולעבודת המקדש, המשנה עוברת לארבע פרשיות בתפילין וארבע ציציות. אם נחזור לרשימה הקודמת של ארבעה, כתוב בה: "ארבעה שבתודה, ארבעה שבלולב, ארבע שבמצורע". מדוע לולב מופיע ברשימה הראשונה ולא ברשימה השנייה, ביחד עם ציצית ותפילין? הרב ישראל ליפשיץ מסביר בתפארת ישראל: "וכלן מעניני קרבנות והנלוה עליהם, רק שילב ביניהן גם מיני לולב דכתיב גביה ושמחתם לפני ה' אלהיכם דהיינו בביהמ"ק".²⁵ הוא מדגיש את המקום שבו מתקיימת מצוות לולב, אבל בהחלט ניתן להבין שזו לא רק שאלה של מקום אלא של תוכן, וחברי הרב יעקב גגן מביא הוכחה מכאן שיש פן של ריצוי וקרבן במצוות לולב.²⁶

מושגים רבים שייכים למערכת מגוונת של מצוות וניתן לשאול האם יש סיבה שהם מופיעים דווקא בהקשר מסוים. למשל, דין חצי שיעור שייך בהמון תחומים, אבל הגמרא מביאה אותו בהקשר של יום הכיפורים (יומא עג, ב). האם יש לכך סיבה? ידועה שיטת חכם צבי שאיסור חצי שיעור מוגבל למאכלות אסורות כי שם ההחלטה לאכול כמות קטנה נותנת חשיבות למעשה.²⁷ אם כן, סביר שחז"ל מקמו את ההלכה בהקשר של מעשה אכילה. אולם, עדיין ניתן לשאול מדוע

24. חידושי הריטב"א סוכה ט, א ד"ה הא דאמרין.

25. תפארת ישראל מנחות פרק ג משנה ז יכין אות סה.

26. יעקב גגן, מים בריאה והתגלות: חג הסוכות במחשבת ההלכה (ירושלים תשסח).

27. שו"ת חכם צבי תשובה פו.

דווקא אכילה ביום הכיפורים ולא אכילת חמץ או ערלה? יתכן שהתשובה קשורה להבדל יסודי בין איסור אכילה ביום הכיפורים ובין מאכלות אסורות רגילים. בדרך כלל, השיעור לאיסורי אכילה הוא כזית ואילו ביום הכיפורים הוא ככותבת (יומא ח, א). מדוע? משום שאין איסור "אכילה" ביום כיפור אלא קיום של מצוות עינוי, ועד שאדם אוכל ככותבת דעתו אינה מתיישבת ועדיין חש בעינוי במלוא עוצמתו (יומא עט, א). לכן, יש הוה אמינא שלא יהיה איסור חצי שיעור ביום הכיפורים, שכן אכילת חצי שיעור אינה פוגעת בעינוי, ומיקום הסוגיה בא לחדש שהאיסור אכן שייך אפילו ביום הכיפורים.

הגמרא שואלת על הברכות שמברכים על הדלקת נרות חנוכה איך ניתן לברך "אשר קדשנו במצוותיו וציונו" על מצוות דרבנן (שבת כג, א). אולם, אנו מברכים ברכת המצוה על מספר מצוות דרבנן, ומדוע הגמ' מקשה זאת דווקא ביחס לחנוכה?

רבי יצחק הוטנר שאל שאלה זאת בפחד יצחק על חנוכה.²⁸ לא נעסוק כאן בתשובתו, אבל נראה לי להציע הסבר די פשוט וקולע. מבין החגים ברור שחנוכה החג המזוהה ביותר עם התורה שבעל פה. כל שאר החגים מוזכרים בתנ"ך וכולם התרחשו בתקופה נבואית. לעומתם, חנוכה אינו מופיע בתנ"ך ולא היו אז נביאים להדריך אותנו. אם כן, הכוח האדיר של חז"ל לקבוע חג חדש בא לידי ביטוי בצורה חזקה ביותר בחג זה, ולכן הגמרא עוסקת באפשרות לברך ברכת המצוות על מצוה דרבנן דווקא בהקשר של חנוכה.

בעל פני יהושע שואל שאלה דומה ביחס לדין עוסק במצוה פטור מן המצוה. המשנה והגמרא דנים בו ביחס למצוות ישיבה בסוכה (סוכה כה, א) וקריאת שמע (ברכות טז, א). מכיוון שהמקורות שמהם דרשו חז"ל את הדין הם קריאת שמע וקרבן פסח, היה מקום לצפות שחז"ל יעסקו בו בהקשר של מצוות אלו, ומדוע הגמ' עוסקת בו בהקשר של ישיבה בסוכה ולא בהקשר של קרבן פסח? פני יהושע מסביר שיש חידוש מסוים ביישום הדין לישיבה בסוכה. בין יתר תשובותיו, הוא אומר:

ועוד נראה לי דלענין סוכה איכא רבותא טפי דאע"ג דבכל שעה ושעה עובר על מצות עשה דסוכה. ועוד דלא דמי לשאר מצות עשה שאינן אלא בשב ואל תעשה כשבטל מהם משא"כ בסוכה איכא נמי איסורא בקום עשה כשאוכל ושותה וישן חוץ לסוכה.²⁹

28. פחד יצחק חנוכה מאמר ד אות א.

29. עיין הערה 3.

נעיין קצת בתירוץ השני. אדם שאינו תוקע בשופר בראש השנה מבטל מצוות עשה בצורה פסיבית, בעוד שאדם שאוכל ארוחה שלמה מחוץ לסוכה מבטל עשה בידים. היה מקום לחשוב שמדובר בבעיה יותר חמורה ולכן הפטור של עוסק במצוה לא יאפשר אכילה מחוץ לסוכה, ולכן היה חשוב לעסוק בדין זה בהקשר של מצוות ישיבת בסוכה. אולי חידוש זה קשור ללמדנות ידועה של אחד מהאחרונים. רב יוסף ענגיל טוען שאין מצוה חיובית לאכול בסוכה אלא רק מצוה שלילית לא לאכול מחוץ לסוכה.³⁰ יש מקום לחלוק על דבריו ולומר שיש מצוה חיובית להתנהג בסוכה כמו בבית. זאת אומרת, מדובר במצוות עשה רגילה אלא שיש איסור שנובע מהצורך לקיים את העשה של "תשבו כעין תדורו". לפי זה, ברור מדוע הפטור של עוסק במצוה שייך לישיבת סוכה – אדם שהולך לפדות שבויים פטור ממצוות ישיבה בסוכה, וממילא אין עליו איסור לאכול חוץ לסוכה משום שהאיסור נובע מהחיוב לקיים את העשה.

משמעות הסדר והמיקום בתחום האגדה

עסקנו עד כה בעיקר בסידור ועריכה בסוגיות הלכתיות ונעבור כעת לתחום האגדה. רבי צדוק הכהן קבע כלל מקיף בעניין הזה, והסביר מדוע הסיפור של קמצא ובר קמצא ושאר אגדות החורבן נמצאות בפרק הניזקין במסכת גיטין:

וידוע כי חז"ל קבעו כל דבר בתלמוד במקום הראוי ולא על צד ההזדמן. ולפי שהחורבן בגירושין וכמו שנאמר (ירמיה ג', א') הן ישלח איש את אשתו וגו', וכמו שאמרו ז"ל (בראשית רבה י"ט, ט') דנידונו בגירושין על כן מקומו בגיטין. ולפי שעל האמת אמר הכתוב איה ספר כריתות אמכם וגו'. על כן הפרק הפרטי שנקבע בו סיפורים אלו אינו בפרק המדבר בגיטין וגירושין רק בפרק הניזקין, כי החורבן אינו אלא ניזקין. וכמו שאמרו (בבא קמא ס' ב) על פסוק (שמות כ"ב, ה') כי תצא אש, דהקב"ה המבעיר הבערה בציון ועתיד לשלם היזקן כמשפט התורה.³¹

לא נכנס כעת להסבר הספציפי שלו, אלא נעיין בכלל שקבע בתחילת הדברים. אפשר לומר שהיו לחז"ל סיפורים רבים חשובים והם חיכו לאיזשהו פתח והזדמנות, כמו אסוציאציה בין מילים, כדי להכניס אותם לתלמוד. לפי הגישה הזאת, אין משמעות עמוקה למיקום הסיפורים. מצד שני, אפשר לומר כרבי צדוק

30. אתון דאורייתא סימן יא.

31. פרי צדיק בראשית קדושת השבת מאמר ג.

שחז"ל תמיד מקמו דברים עם כוונה רבה. חבל שרק במקרים ספורים בכתביו רב צדוק יישם את כללו והסביר את מיקום האגדות.³² מעניין שיש תמיכה לגישת רב צדוק בעולם המחקר. יונה פרנקל, אבי החוקרים בתחום האגדה, טען שיש להבין כל סיפור תלמודי כיחידה נפרדת בלא לשים לב להקשרו בתלמוד.³³ ג'פרי רובינשטיין ועופרה מאיר חולקים עליו ואומרים שיש משמעות רבה להקשר שבו הסיפורים מופיעים.³⁴ לדוגמא, הסיפור המפורסם של רבי שמעון בר יוחאי ובנו במערה מופיע בפרק שני של מסכת שבת (לג, ב). במבט ראשון על ההקשר נראה שהסיפור בא להסביר מדוע רבי יהודה נקרא "ראש המדברים בכל מקום". הסיפור מתחיל בשיחה בין שלושה חכמים על הרומאים. רבי יהודה ששיבח קיבל שכר להיות ראש המדברים בכל מקום. רבי שמעון בר יוחאי שגינה התחייב מיתה והיה צריך לברוח. בכל זאת נראה שיש הרבה יותר מתחת לשטח. הפרק השני של המסכת עוסק בהכנות לשבת, ובמיוחד בהדלקת נרות. בסיפור, רשב"י ובנו מגיעים לנקודת ראות יותר חיובית על העולם הרחב כשהם רואים יהודי קשיש רץ לפני שבת עם שני הדסים לכבוד שבת. אם כן, ברור שהסיפור מדגיש את הערך של ההכנות לשבת ותורם בכך למסר של הפרק.³⁵ כמו כן, רובינשטיין טוען שהאגדות בתחילת מסכת עבודה זרה עוסקים ביסודות היחס בין יהודים וגויים, נושא המסכת.³⁶

אם לא נקבל את הבנתו של רב צדוק, מדוע הסיפור של קמצא ובר קמצא מופיע במסכת גיטין? ניתן לומר שיש קשר אסוציאטיבי בין מילים. המשנה מדברת על "סיקריקון" וראש הבריונים באגדות החורבן נקרא אבא סיקרא. רובינשטיין טוען שיש הסבר מהותי יותר. הפרק מביא יוזמות רבות של חז"ל למטרות של תיקון עולם. בסוף הסיפור של קמצא ובר קמצא, רבי זכריה בן אבקולוס חושש להורות להקריב קרבן עם מום כדי לשמור על שלום מלכות. רבי יוחנן אומר שהענווה היתירה של רבי זכריה הובילה לחורבן הבית. זאת אומרת, רבנים חייבים להבין מתי הזמן דורש יוזמות הלכתיות לתיקון עולם, והסיפור של קמצא ובר קמצא מראה מה יכול לקרות כשלא מוכנים לאתגר.³⁷

32. עיין במאמרה של שרה פרידלנד, "שכנות וקורות גג: על שני עקרונות דרשניות צורניים בכתביו ר' צדוק הכהן מלובלין", אקדמות ח עמודים 25-43.

33. יונה פרנקל, סיפור האגדה - אחדות של תוכן וצורה (תל אביב 2001) עמודים 32-34.

34. Jeffrey Rubinstein, *Talmudic Stories: Narrative Art, Composition and Culture* (Baltimore 1999), p. 10-15.

35. שם, עמודים 133-136.

36. שם, עמוד 237.

37. שם, עמודים 162-165.

בתחילת מסכת פסחים, יש סוגיה מעניינת העוסקת בערכים שונים בעולם הדיבור – לשון נקיה, קצרה וברורה. מדוע הסוגיה מופיעה במקום הזה? יתכן להסביר בפשטות שהגמרא רק רצתה להבין מדוע המשנה הראשונה אומרת "אור של ארבע עשר" במקום ליל של ארבע עשר", וכך באמת נראה מהגמרא עצמה. מצד שני, ניתן להציע הסבר עמוק יותר. רבי צדוק אומר שענייני לשון מרכזיים לסיפור של פסח. לפי המדרש, עם ישראל שמרו על לשונם וזהותם במצרים. בחג הפסח יש מצווה של "והגדת לבנך", ויש דרשה ידועה של פה סח. אם כן, יתכן שחז"ל דווקא מיקמו סוגיה על הלשון הראויה בתחילת מסכת פסחים.³⁸

אוסף דוגמא משלי. בפרק ראשון של מסכת ברכות יש שני דיונים חשובים על תורת הגמול, סוגיה ארוכה שדנה ברעיון של "יסורין של אהבה" (ברכות ה), וסוגיה שמזכירה שיחה בין משה רבינו והקב"ה על שאלת צדיק ורע לו רשע וטוב לו (ברכות ז, א). האם זה במקרה או שיש קשר בין שאלת הגמול ונושא הפרק? כמו שהזכרנו, הפרק דן בדיני קריאת שמע. הקטע השני של קריאת שמע, "והיה אם שמוע", מציג עולם של צדק גמור בתחום השכר והעונש, שבו מקיימי מצוות מקבלים שכר ועוברי עבירות מקבלים עונש. ברור שזה לא העולם שאנו חווים בחיינו, ולכן היה צורך לדבר על בעיית אי הצדק בעולם דווקא בפרק זה ויש שתי סוגיות העוסקות בנושא.

למרות שרב צדוק אמר שתמיד יש מחשבה עמוקה מאחורי מיקום הסוגיות, אפשר להציע גישה יותר מתונה ולומר שלפעמים כן ולפעמים לא. בכל סוגיה נשקול האם יש הסבר מהותי משכנע או האם עדיף הסבר טכני יותר. אם נתעקש להציע הסבר מהותי בכל פעם, בקלות נגיע להסברים מאולצים ולא נכונים. מצד שני, יש לבדוק את האופציה של הסבר יותר משמעותי.

לסיכום, הן באגדה והן בהלכה יש מקום להכניס לסדר הלימוד שאלות של מיקום ועריכה. בעולם הישיבות מתקיימים דיונים רבים על עתיד השיטה הבריסקאית, ועל חיפוש אחר דרכים חדשות. אין צורך לעזוב את השיטה הקלסית, אבל יש צורך לרענן אותה, והוספת פנים מחשבתיים וספרותיים יכולה לתרום תרומה משמעותית לקידום מטרה זאת.

38. אור זרוע לצדיק ז, ב.